

Decennium duinbeheer in Kennemerduinen en NPZK Merkten de vogels er al iets van?

Marieke Kuipers & Rienk Slings

Terugkijken op tien jaar duinbeheer van de Kennemerduinen en Nationaal Park Zuid-Kennemerland. Bijzondere tijd, zo rond het millennium. Er is heel wat gebeurd, zowel in het terrein als bij de beheerder(s). De periode van knokken voor stoppen van de waterwinning om een natter duin te krijgen is zo goed als afgesloten: in grote oppervlakten duinvallei is grondwaterdynamiek nu een feit. Een periode van nieuw beheer is de laatste jaren begonnen: terugkeer van dynamische duinen. Een greep uit de laatste tien jaar rond het millennium van terrein en beheerder.

Dynamische jaren voor beheerders

Het is 1994. Het Diepinfiltratieproject Overveen gaat toch niet door. Het voortbestaan van het Waterleidingbedrijf Zuid-Kennemerland (WLZK) komt aan een zijden draadje te hangen, evenals het verminderen van de duinwaterwinning en vernatting van de Kennemerduinen. Het is 1995 en het Nationaal Park Zuid-Kennemerland (NPZK) wordt door de Staatssecretaris uit de rijksstatus van i.o. gehaald. De Kennemerduinen is nu een van de terreinen van het NPZK. Het gebied was al Nationaal Park, maar dan volgens de status van IUCN (International Union for Conservation of Nature). In het Beheer- en Inrichtingsplan NPZK, dat in 1995 is goedgekeurd door het ministerie van LNV, staat dat er meer mogelijkheden moeten komen om te recreëren en dat de natuur toetssteen is voor alle ingrepen. In datzelfde jaar loopt ook de Beheernota van de Stichting Nationaal Park de Kennemerduinen af. Er komt geen nieuwe nota, want het rijk wil zich financieel terugtrekken uit de Stichting. Een periode van zoeken naar een nieuwe eigenaar/beheerder breekt aan. Het worden uiteindelijk de Provincie en beheerder PWN en in 1997 neemt de PWN zowel de Kennemerduinen over als het WLZK. En dan gaat het snel! De hartenwens van de Stichting Nationaal Park de Kennemerduinen, waar jaren aan gewerkt is, gaat in vervulling: het duin vernat.

Het Masterplan

Veruit de belangrijkste gebeurtenis van de afgelopen tien jaar was het daadwerkelijk verminderen van de waterwinning in 1998 en het stoppen ervan vier jaar later. Het duin was sterk verdroogd – over bijna het gehele duin zo'n twee meter grondwaterstanddaling – en in slechts 1% van het totale oppervlak kwamen nog vochtig duinvalleien voor. Terwijl vroeger ongeveer eenderde vochtige duinvallei was! De belangrijkste oorzaak van de verdroging was de duinwaterwinning naast aanleg van het Noordzeekanaal en het aanleggen van polders. Stoppen van de duinwaterwinning zou kunnen leiden tot een vertienvoudiging van het oppervlak vochtig duin in het hele park tot zo'n 300 ha. Zonder ingrijpend natuurbeheer zou dat niet zondermeer leiden tot de terugkeer van de verloren natuur, omdat het duin niet meer zo voedselarm is als vroeger. Daarom werd in 1999 het zogenaamde Masterplan opgesteld. Hierin werd systematisch, vallei voor vallei, aangegeven welke beheermaatregelen nodig zouden zijn om een van de vier toekomstbeelden te bereiken: pioniervallei, ontwikkelde vallei, stuifvallei of verruigde vallei. Alle maatregelen van de afgelopen jaren komen hier uit voort.

Het duinbeheer van overwegend niks doen staat daarna op z'n kop. Vele duinvalleien vernatten en worden in volle glorie hersteld door het treffen van ingrijpende natuurbeheermaatregelen. Om verruiging van de vernatte valleien te voorkomen, om de grote rijkdom van kenmerkende vochtige duinvalleisoorten de kans te geven, wordt in de valleien de voedselrijke toplaag van de bodem verwijderd. In vele gevallen ook de bodemlagen daaronder, omdat deze tot twee à drie spa diep omgespit zijn geweest voor met name aardappelteelt. Vele hectaren pioniervallei verschijnen in de vijf jaar na het verminderen van de waterwinning. Ook worden er twee paraboolduinen weer aan het stuiven gebracht, unieke projecten voor de kustduinen van Europa. Het beroemde Vogelmeer krijgt een langere en licht glooiende westoever en wordt ondieper gemaakt om geleidelijke oevers te creëren in plaats van een steile 'zwembadrand'.

Stoppen van de winning en evaluaties

In mei 2002 is de reguliere duinwaterwinning helemaal gestopt. Dit na langdurige en zorgvuldige samenwerking met de gemeenten rond de duinen van het NPZK, het waterschap en de provincie om maatregelen te treffen tegen de grondwateroverlast voor de bebouwing en historische bomen in de duinzoom. In 2004 zal de vernatting in de duinen en de duinzoom geëvalueerd worden. In de duinen zullen ook de ontwikkelingen in de natuur meegenomen worden. Ruim een jaar na de volledige stopzetting is daarvoor een mooi moment; immers de grondwa-

Een mooi uitzicht op het 'nieuwe' Vogelmeer heb je vanaf de heuvel aan de zuidkant van het meer. Guido van Leeuwen.

terverandering in het duin zal dan voor het grootste deel voltrokken zijn, zodat er dan gerekend kan worden aan de toekomstige grondwaterstanden in de valleien. Ook krijgen we dan nog beter zicht op het noodzakelijke beheer.

Op de volgende pagina's worden enkele indrukken geschetst van het nieuwe natuurbeheer dat afgelopen decennia is ingezet door de Stichting Nationaal Park de Kennemerduinen en is gerealiseerd door de beheerders van het Nationaal Park Zuid-Kennemerland: PWN, Natuurmonumenten en Staatsbosbeheer.

Eerste herstelprojecten

In 1998 werd in de duinvallei Groot Olmen het eerste natuurherstelproject van het Masterplan uitgevoerd. Over een oppervlakte van ca 7,1 ha werd de begroeiing geklepeld en de humeuze bovenlaag afgevoerd. Doelstelling was het creëren van een uitgangssituatie voor een stuivende vallei (stuifbaan), die in de eerste jaren nog grotendeels onbegroeid zou blijven. Door uitstuiving zou het maaiveld op natuurlijke wijze verlagen tot op het niveau van het natte zand. Vestiging van Kruiptwilg, Helm en Zandzegge zou zorgen voor de eerste duinvorming in de vochtige laagten. Na de werkzaamheden vond inderdaad nog enige verstuiving plaats, echter het grondwater steeg in deze vallei snel en wel 60 cm meer dan de voorspelde 1,4 meter. Deze snelle en grotere stijging kwam

vooral door een periode van overvloedige neerslag. Verstuing heeft er maar kort geduurd; de onderwindse rand van duintjes met overstoven Duindoorns met oranje bessen tussen vitale Helm getuigt echter toch van een aanmerkelijk zandtransport. Momenteel bevindt zich een groot deel van het behandelde oppervlakte in het voorjaar onder invloed van het grondwater: precies zoals het bedoeld was... Enkele bedreigde soorten van vochtige voedselarme duinvalleivegetaties zijn hier sindsdien verschenen: Parnassia, Strandduizendguldenkruid, Waterpunge, Dwergzegge, Zeegroene Zegge. De pioniervogels bij uitstek: Kleine Plevier en Bontbekplevier wisten de zandvlaktes direct te vinden. In 2001 broedden er drie paar Kleine Plevieren en werden er jongen waargenomen. In 2002 was dit ook het geval en werden er tevens baltsende Bontbekplevieren gezien. Ook de Kievit deed er broedpogingen, terwijl Bergeenden druk van de plasjes gebruik maakten om voedsel te zoeken. De merkwaardigste waarneming was die van twee (roepende) Kwartels, laat in mei. In 2003 was de situatie vergelijkbaar met de twee voorgaande jaren. Ook de Zandhagedis is in de speciaal ingerichte randen van het project goed terug gekomen. De toekomst van de vallei is dat deze gemiddeld droger zal zijn en mogelijk nog verder zal uitsterven.

Nog meer plaggen, maaien... vogels...

Ten noorden van Groot Olmen heeft Natuurmonumenten ook een stuwende vallei gecreëerd, Huttenvlak. Deze vallei heeft een soortgelijke geschiedenis doorgemaakt als Groot Olmen: flink stuiven, daarna een 'meertjesfase' en nu weer grotendeels vochtig.

In het Zuidervlak en Noordervlak zijn door afplaggen goede uitgangssituaties gecreëerd voor vochtige tot natte duinvalleien met pioniervegetaties. In het Noordervlak broedde in 2002 de Bontbek succesvol. In het Zuidervlak broedden in 2002 en 2003 Kleine Plevieren.

Er wordt niet alleen geplagd of afgegraven. Zowel Natuurmonumenten als PWN maaien op plaatsen met licht humeuze bodem. In de Grote Pan zijn zeldzame plantensoorten als Parnassia, Rode Ogentroost, Strandduizendguldenkruid en Duinrus weer teruggekomen en is Zeegroene Zegge soms bijna dominant.

Vogelmeercluster

PWN heeft in de winter van 2000/01 vooruitlopend op het Masterplanproject 'Vogelmeercluster' de westelijke oever van het Vogelmeer uitgebreid om zo kolonisatie vanuit deze oever een kans te geven. Het waterpeil in het Vogelmeer was zo hoog dat de prachtige vochtige vegetatie met Parnassia, Dwergzegge, Zeegroene Zegge, Rietorchis, Slanke Duinrentiaan en Geelhartje voorgoed dreigde te verdrinken. Op de ontstane,

aangrenzende licht glooiende vallei van schoon zand zijn nu al weer vestigingen geconstateerd van Padderus, Zeegroene Zegge, Zomprus, Duinrus, Dwergzegge, Parnassia en Strandduizendguldenkruid. Bezoekers maken goed gebruik van het omgelegde fietspad langs de nieuwe oever. De natuurprojecten vergroten de afwisseling en kleurpracht van het duinlandschap en dragen sterk bij aan de recreatieve belevingsmogelijkheden van het Nationaal Park.

In de winter van 2002/03 werden de projecten van de zogenaamde Vogelmeercluster uitgevoerd, welke voorlopig overigens de laatste zijn. Over een oppervlak van ca 23 ha werden duinvalleien geplagd, werd het paraboolduin de Bruid van Haarlem gereactiveerd en werd het Vogelmeer vogelvriendelijk heringericht.

Het Vogelmeer werd voor een groot deel ondieper gemaakt, vooral aan de westzijde. Aan de zuidoever werden de omstandigheden voor het ontstaan van een groter rietmoeras gecreëerd. Verder werden enkele eilandjes gemaakt. Deze hebben elk een iets andere hoogte, zodat sommige alleen in zeer droge perioden te zien zullen zijn. De bedoeling hiervan is dat de begroeiing en roofdieren geen kans krijgen de eilandjes te veroveren, zodat er in droge perioden broedgelegenheid voor pioniervogels is. Tenslotte is op het grote eiland de bestaande 'lagune' uitgebreid en is een duintop kaal gemaakt.

Wat betekende dit voor de vogels? Een broedseizoen is natuurlijk te kort om al conclusies te trekken. Toch zagen we op en rond het Vogelmeer al drie paar Geoorde Futen, diverse paartjes Dodaars, twee paar Kleine Plevier, diverse paren Grauwe Ganzen met jongen, langdurig verblijvende, gepaarde Bergeenden, Zomertalingen, succesvol broedende Kieviten, een paartje Canadese ganzen, drie paar Nijlganzen, een paartje Chileense Talingen en een Casarca. Of we met die laatste vier soorten nu zo blij moeten zijn...

In de grootste duinvallei, het Langerak, werden in het eerste jaar ook alweer Kleine Plevieren gesignaleerd.

De erfenis van vastleggen

In de Zuid-Kennemerlandse duinen is men al eeuwenlang intensief bezig met het voorkomen en vastleggen van verstuingen. Daardoor werd het gebied geschikt voor (agrarische) productie, die op grote schaal heeft plaatsgevonden maar in de loop van de 20^e eeuw werd gestaakt. In de tweede helft van de 20^e eeuw kwam daar het effect bij van de verzurende en eutrofiërende luchtverontreiniging. Deze erfenis heeft geleid tot het huidige duingebied waarin de dynamiek vrijwel geheel is uitgebannen en waarin op elke vierkante meter de spade wel eens de grond in is geweest. De relatief lage konijnenstand, met name door epidemische ziektes, zoals myxomatose en VHS, heeft de geschetste ontwikkeling

niet kunnen keren. Het aantal Konijnen was te laag om het duin met hun gegraaf en geknaag open te houden.

Met name het landbouwkundig gebruik, de verdroging en het beteugelen van de verstuiwing hebben grote invloed gehad op de duinvorming en op de bodemvormende processen. De duinvorming is als het ware tot stilstand gekomen. Bij een natuurbeheer van 'niets doen' raakt het duingebied in de huidige vastgelegde situatie verouderd. Het gebied is sterk vergrast en groeit dicht met bos en struweel, ook in de vanouds open duinen. De soortenrijkdom neemt af, omdat de kenmerkende duinsoorten van het Nationaal Park bijna allemaal gebonden zijn aan schrale graslanden en het open duin. Eventueel 'vervangende', kenmerkende bossoorten laten lang op zich wachten. Ook de landschappelijke afwisseling zal in het dichtgroeïende duin verdwijnen. Om ook op termijn van de rijkdom van de typerende duinsoorten en van het bijzondere duinlandschap te kunnen genieten kiezen wij ervoor om de accenten in het natuurbeheer te verleggen van het herstel van de natuurlijke grondwaterhuishouding naar actieve duinvorming en naar het tegengaan van vergrassing: het zogenoemde Dynamisch Duinbeheer.

Stuivende parabolduinen

Komende uit een traditie van het beplanten van elk stukje kaal zand, hebben de beheerders ongeveer vijftien jaar geleden een voorzichtig begin gemaakt met het achterwege laten daarvan. Al snel bleek dat er nauwelijks nieuwe verstuiwingen bij kwamen. Omdat inmiddels het inzicht was gegroeid, dat duinen juist moeten stuiven werd er voorzichtig en op kleine schaal geëxperimenteerd met het op gang brengen van verstuiwing. De afgelopen tien jaar werden deze ingrepen steeds verder opgeschaald tot de tientallen hectaren die we tegenwoordig kaal durven maken.

Het nieuwste inzicht is dat het nodig is om duinen weer in zijn geheel aan het wandelen te brengen. Op gang brengen van mobiele duinen is nog geen bewezen beheer. Daarom zijn er nu twee projecten die voorlopig gevolgd worden: het Verlaten Veld in het Kraansvlak en de Bruid van Haarlem in het zuidwesten van Groot Olmen. Onze hoop en verwachting is dat deze duinen langdurig aan de wandel blijven. Het mooiste dat er dan kan gebeuren is dat aan de voorzijde oude begroeiingen, tot bosjes aan toe, worden opgeruimd, terwijl aan de loefzijde na elke stormachtige periode steeds nieuwe droge, vochtige of natte pioniersituaties tevoorschijn komen. Zo kan het duin zich weer op natuurlijke wijze verjongen. Als dit werkt kunnen we die grote gele graafmachines eindelijk vaarwel zeggen. Wij houden daar namelijk ook helemaal niet van!

Zo werd in 1998 in het Kraansvlak een paraboolduin in het Verlaten Veld weer tot leven gewekt. Een uniek experiment in Europa. Over een oppervlak van 12 ha werd de humeuze grond afgegraven. Dit behelsde de valleibodem met vele oude akkertjes, de binnenzijden van de paraboolarmen en de parabooltop. De top was een speciaal geval, omdat hier een dennenbos op stond. De verstuing is er nu tamelijk omvangrijk. Op een winterse dag dat het zand droog was en het stormde, is in een onderzoeksofstelling binnen enige uren enkele decimeters zanduitstuing en -accumulatie gemeten. Aan de luwe kant van de parabooltop zijn prachtige, steile zandstorthellingen ontstaan, wat het duin tot een zogenaamde blinkert maakt. Het monitoringonderzoek heeft geleerd dat het geactiveerde paraboolduin aan de oppervlakte prima stuift. De omvang is hier zeker debet aan. De duintop is in drie jaar tijd 12 meter naar het oosten opgeschoven. De teen van de lijzijde is in die periode 26 meter verplaatst. Het Verlaten Veld zou zo decennia kunnen lopen voor er 'zandoverlast' zou ontstaan op de drukke verkeersweg, de Bloemendaalse Zeeweg.

Ook meer begrazen

Ook in het nieuwste Beheer en Inrichtingsplan van 2003 staat het natuurbeheer centraal dat de afgelopen tien jaar is ingezet: ruimte geven aan grootschalige natuurlijke processen van verstuing, grondwaterdynamiek, begrazen en natuurlijke successie.

Met begrazen is ook in de jaren negentig begonnen. O.a. in Duin en Kruidberg met Shetlandpony's, in 1998 rond Zandvoort met seizoensbegrazing door koeien om het Zeedorpenlandschap te herstellen en te behouden. In november 2003 zal ook het Kraansvlak in integrale begrazing worden genomen door Koniksparden en Schotse Hooglanders. We hopen hiermee de vergassing te verminderen en meer lage kruidenvegetaties en gradiëntrijker duinlandschap te krijgen. Hopelijk zorgen de zware hooglanders net als in Duin en Kruidberg, waar ze sinds 2002 grazen, voor het ontstaan van kleine stuifplekken en het openbreken van struwelen. We hopen en verwachten ook dat de Konijnen door de begrazing weer wat talrijker zullen worden.

Begrazen van de Kennemerduinen?

Ook de Kennemerduinen raken steeds meer vergrast. Zelfs de permanente kwadraten (PQ's) om de vernatting van de duinvalleien te volgen laten zien dat in veel valleien grassoorten als Fioringras toenemen. Een belangrijke oorzaak van de verruiging ligt natuurlijk in het in elkaar storten van de konijnenpopulatie door het VHS-virus enkele jaren voor het millennium. Waren er in de Kennemerduinen altijd al veel minder

Konijnen en meer struweel dan in bijvoorbeeld het Noordhollands Duinreservaat, de vele kleine stukjes die eind jaren negentig nog open waren en lage vegetatie zijn nu veelal meer vergrast. In de jaren dat de vegetatiekartering van het noordelijk deel van het NPZK werd gemaakt, 1992-1993, was nog enkele procenten van het oppervlak bezet met lage kruidenvegetaties. Henk Doing sprak toen nog uit dat hij het duin wel zag vergassen, maar dat dit in het Duindoornlandschap in het midden van de Kennemerduinen waarschijnlijk toch vooral een natuurlijke component van dat landschap was. Inmiddels menen we dat het goed is ook de Kennemerduinen samen met Duin en Kruidberg integraal te begrazen. In de tijden dat de Konijnen een epidemie ondergaan hebben we dan toch integrale begrazing van vee om openheid in het duin te houden en daarmee de biodiversiteit op peil te houden. We zijn deze begrazing verder aan het onderzoeken en voorbereiden en we streven naar uitvoering in 2004. Het wordt een enorme investering, dus het is onduidelijk wanneer we het ten uitvoer zouden kunnen brengen; we zijn hiervoor afhankelijk van forse subsidies van derden.

Dieren en dynamisch duinbeheer

Het herstel van het grootschalig stuivende duin zal ook z'n invloed op de dierenwereld doen gelden. Zo zijn de pioniersoorten Kleine Plevier en Bontbekplevier al een regelmatige verschijning in de recente natuurontwikkelingsvalleien geworden. Dit zal uiteraard maar van tijdelijke aard zijn. Zodra de begroeiing toeneemt zullen deze soorten plaats maken voor andere, mogelijk Scholekster, Roodborsttapuit, Paapje. Op de droge delen is iets soortgelijks te verwachten. Pioniers zijn hier vooral insecten, zoals de Kleine Julikever (*Anomala dubia*), maar naarmate de begroeiing toeneemt, verschijnen ook soorten als Duinhagedis, Scholekster, Patrijs en als uitgestrekte mosvegetaties, afgewisseld met zandplekken ontstaan, ook weer de Tapuit en de Bergeend. We hebben daarbij wel de medewerking van het Konijn nodig; iets waar we tegenwoordig niet zonder meer op kunnen rekenen.

En of de Wulp, als heraut van het zeeduin, ooit nog terugkeert? Dan zal het duin (en de omgeving) aan heel wat eisen moeten voldoen:

- de oppervlakte struweel moet in het westen sterk worden teruggedrongen: te veel dekking voor predatoren en ongeschikt als foerageerplek voor Wulp;
- er moeten in de broedtijd grote terreindelen komen waar weinig (minder dan 200 personen/ha/jaar) mensen zijn;
- van tijd tot tijd moet er een dip in de vossenstand zijn (bijvoorbeeld door een ziekte als de hondenschurft) en misschien ook in de stand van de Havik.

In de broedtijd slapen de vrouwtjes gemeenschappelijk op het strand; is het daar's nachts nog rustig genoeg? Wulpen foerageren in het vroege

voorjaar in de polder op vette regenwormen, om conditie op te bouwen voor het produceren van vier zeer grote eieren; in het duin is er dan nog onvoldoende voer. Zijn er ten oosten van Haarlem nog voldoende geschikte graslanden? Is de afstand tussen het zeeduin en die graslanden niet te groot geworden? In het broedterritorium is de Wulp ook niet gauw tevreden. Hij wil er graag natte duinvalleien met een korte begroeiing in hebben; maar ook een kleinschalig mozaïek van zandplekjes, mosvelden, laag, halfhoog en hoog grasland, rijk aan grenzen, waarlangs doorgaans gefoerageerd wordt. Ook grote verstuingen met vitale helmpollen en veel zand ertussen worden gewaardeerd. Hier kunnen in bepaalde perioden veel Rozenkevertjes en Kleine Julikevers gevangen worden.

De natuurontwikkeling van de afgelopen jaren heeft een aantal van deze factoren verbeterd: natte, kort begroeide duinvalleien zijn er steeds meer gekomen; eilandjes om op te slapen (?), grootschalig stuivend duin. Het droge duin voldoet echter nog lang niet aan de eisen van de Wulp: het is vergrast of dicht begroeid met Duindoorn. Van alleen het duinkonijn moeten we het niet meer hebben en mede daarom wordt ingezet op de integrale begrazing van het gehele NPZK. Naast de gewenste mozaïekstructuur en de korte duinvalleibegroeiing op den duur verwachten we niet dat de grote grazers de duindoornstruwelen zullen terugdringen; hooguit houden ze verdere uitbreiding tegen, en maken ze de struwelen veel meer open en daardoor kruidenrijker. Wel is het zo dat na een duinbrand, dat zijn in de duinen meestal duindoornbranden, begrazing voor het gewenste struikeuze landschap kan zorgen. De ervaring leert dat duinbranden met een zekere regelmaat optreden. Na het lezen van bovenstaande, zou het misverstand kunnen ontstaan dat we het (zee)duin alleen met het oog op de Wulp beheren. Dat is uiteraard niet zo. De Wulp is een indicator en een opvallend boegbeeld voor een goed ontwikkelde levensgemeenschap van het zee- en middenduin.

Ten slotte

Muziek van de verre toekomst van het duinbeheer is het dynamiseren van hele landschappen. Wij denken daarbij aan het noordwesten van het park. Hier zou de zeereep en twee reeksen paraboulduinen in een keer weer dynamisch gemaakt kunnen worden. En dan ook integraal begraasd. Deze laatste opschaling van tientallen naar honderd(en) hectaren zou dan het sluitstuk van het Dynamisch Duinbeheer moeten zijn. Of het ooit gerealiseerd zal worden....?

M. Kuipers & Q.L. Slings, adviseurs Natuur en Recreatie PWN, Postbus 2113, 1991 AC Velsbroek